

**АСПЕКТЫ ФУНКЦЫЯНІРАВАННЯ  
СУЧАСНАГА ДЗІЦЯЧАГА ФАЛЬКЛОРУ  
(па матэрыялах Берасцейшчыны)**

Такую з'яву культуры, як дзіцячы фальклор, несумненна, можна назваць феноменам, у якім адпостраваны светапогляд дзяцей і падлеткаў. Дзіцячы фальклор мае ўласную сацыяльную, узроставаю спецыфіку, жанравыя і рэгіянальныя адметнасці. На сучасным этапе культурнага развіцця адбываецца актыўнае пранікненне ў дзіцячы фальклор жанраў «дарослага» фальклору, як актуальных, так і тых, што выходзяць з ужытку дарослай аўдыторыі. У дзіцячым бытванні захоўваюцца і развіваюцца «дарослыя» жанры: мэмарат, фабулат, анекдот, пародыя і інш. Пры гэтым большасць тэкстаў дзіцячага фальклору агучваецца ў час гульнявай дзейнасці дзяцей. Сучасны дзіцячы фальклор усё больш пачынае прыцягваць увагу даследчыкаў. Аб'ектам даследавання ў прапанаваным артыкуле

з'яўляецца ўласна дзіцячы фальклор, гэта значыць фальклор, які створаны і выкарыстоўваецца самімі дзецьмі. Аналізаваныя творы запісаны мною ў вёсцы Кавярдзякі Брэсцкага раёна і ў Брэсце.

Цікава, што ў сучаснай дзіцячай і падлеткавай культуры шырока прадстаўлены фальклорныя жанры, якія адлюстроўваюць веру ў існаванне іншасвету і яго насельнікаў. Гэта прыкметы, павер'і, варажба, «выкліканні». Так, адным з пашыраных вобразаў дзіцячых «магічных выкліканняў» з'яўляецца Пікавая Дама. У аснову гэтага вобраза пакладзены фальклорны і літаратурны прататыпы. Ён можа быць звязаны і з традыцыйнай дзявочай варажбой, як правіла, з лостэркамі. Абрад магічнага выклікання Пікавай Дамы апісваецца наступным чынам: *«Вызывать Пикавую Даму нужна в 12 часов, ночью, в тёмном углу. Ставица большое зеркала в сам угол. На зеркале рисуется красной помадой замак с тремя башнями с длинными ступеньками. Потом гаварица три раза: «Пикавая Дама паявись». Ну и потом должны слышать её шаги са ступенек, паявица фигура в виде Пикавай Дамы, каторая нарисована на игральных картах. Нельзя, чтобы Пикавая Дама долга аставалась, кагда её вызвали, патаму што, рассказывали, што она можэт задушыть или сделать што-нибудь неприятное, плохое. Штобы дама прапала, нужна стиреть замак и быстра включить свет»* [\*4]. Сувязь дзіцячых магічных выкліканняў з дзявочай варажбой і традыцыйнай народнай дэманалогіяй адлюстравана і ў выкліканні Русалкі: *«Делаецца всё в 12 часов ночи. Кругом должно быть темно. Жэлательна на большом зеркале нарисавать море в виде волн синими красками. Дальше ставица возле зеркала тазик с водой. На край тазика вешаюца бусы, жэлательна жэмчюжные, круглые. Потом отходиш на растаяние от тазика. И вскоре должна паявица Русалка. Она должна примерить бусы, каторые висят на тазике, сняв при этом свои. Потом нужна включить свет. Русалка должна аставить свои бусы»* [\*4]. Магічныя выкліканні нярэдка карэлююць з чарадзейнымі казкамі і былічкамі: і ў адным, і ў другім выпадку суіснуюць бачны і нябачны свет, у якім жывуць і функцыяніруюць звышнатуральныя, дэманалагічныя істоты. Асноўнай мэтай выкліканняў з'яўляецца ўстанаўленне кантакту з іншасветнай істотай. Важна адзначыць веру ў тое, што гэтыя істоты могуць з'явіцца толькі ў пэўных месцах, названых «цёмнымі», а гэта адпавядае месцу і часу з'яўлення персанажаў народнай дэманалогіі: *«Вызывают Сладкава*

гномика в 12 часов ночи, кагда темно, в тёмнам углу. Туда ложаца сладасти. Патом гаварица: *«Сладкий гномик выходи. Сладкий гномик выходи. Сладкий гномик выходи»*. Даказательствам таво, што гномик выпшэл, будет то, што сладасти, каторые были в углу, будут пакусаны» [\*4]. Абавязковасць цемнаты і цішыні пры выкліканні іншасветных істот падкрэсліваецца і ў іншых кантэкстах, да прыкладу пры «выкліканні Губак»: *«Вызываюца Губки ночью. Далжно быть темно и тиха. Далжна быть соль, салома, свечка (штоб гарела). Краснай намадай нада нарисавать губы на зеркале, штобы ани были абязательна закрыты. Салома ложыца возле зеркала (без разницы где). Соль в стаканчике далжна стаять возле зеркала. 3 раза нада сказать: «Я вызываю Губки». Ани далжны аткрыца и аттуда далжно што-та паявица. Абязательна далжны быть щипцы, патому шта Губки могут укусить тебя. Из Губак можэт высунуца подарак. Штобы ани прапали, нужна включить свет: кто-та должэн стаять возле света, штобы ево включать, штобы прапали Губки»* [\*1]. Святло, як вынікае са сказанага, з'яўляецца ўмовай знікнення іншасветных істот з чалавечага свету. Прыведзены абрад выклікання цікавы і актуалізацыяй у ім архаічнай сімволікі солі, саломы, свечкі, а таксама чырвонага колеру і ліку «тры».

Як відаць з прыкладаў, акты выкліканняў заснаваны на вербальных і акцыянальных кодах. Важнымі ў аповедах пра «выкліканні» з'яўляюцца доказы існавання выкліканых істот: *«Кагда мы вызывали Сладкава гномика, то лажыли чипсы. Самаво гномика мы не видели, а чипсы реальна были пакусаны и была их меньше, чем мы лажыли»* [\*4]; *«Адна девачка в бальницэ вызывала эти Губки и у неё только из Губак Orbit паявился»* [\*1]. У аповедах пра выкліканні тых ці іншых міфалагічных істот звычайна згадваюцца пэўныя забароны і прадпісанні. Невыкананне гэтых забарон (асабліва тых, што зыходзяць ад выкліканай істоты) прыводзіць, паводле шматлікіх тэкстаў, да трагічных наступстваў. Міфалагічныя аповеды пра такія парушэнні забарон і адпаведныя пакаранні з боку дэманічных істот кантамінуюцца з жанрам страшных гісторый: *«Кароче, в одном лагере две девачки решили вызвать Бубновую Даму. Ночью, кагда ужэ все заснули, ани падашли к зеркалу, намазали ево зубной пастай. Но не всё зеркала, а аставили на нём круглае как бы акошка, штобы туда смотреть. Аттуда*

далжна была выйти Дама. И стали ждаты. И вот через некатарое время из зеркала паявилась Бубновая Дама в красивам платье. И ана спрашила у девачек, чево бы ани хатели. Адна девачка захатела себе плээр, а другая – новае, красивае платье. Бубновая Дама дала эта всё девачкам, но сказала, штобы ани никаму не гаварили, што эта им дала Дама. Утрам девачки паказывали всем сваи падарки. Все им завидывали и спрашывали, аткуда ани эта взяли? Адна девачка помнила, што сказала Дама, и не гаварила никаму. А другая девачка расказала, што эта дала ей всё Бубновая Дама. Вечерам была дискатека, и девачки сабирались на неё пайти. Ужэ кагда ани были собраны и хатели ити, то та девачка, каторая расказала пра Даму, пашла на минутку в туалет. Прашло ужэ многа времени, а её всё не была. Начяли её везде искать, но так нигде и не нашли. И никто её с тех пор и не видел» [\*1].

У страшных гісторыях у трансфармаваным выглядзе адбіліся выразныя прыкметы міфа, замовы, былічкі, чарадзейнай казкі з іх скіраванасцю па-за межы рэальнага чалавечага свету. Паводле такіх дзіцячых міфалагічных аповедаў, страшнае адбываецца па волі звышнатуральных сіл, істот і прадметаў. Дэманізаваныя персанажы шкодна ўздзейнічаюць на дзіця, часам прыводзяць яго да смерці. Смерць дзіцяці прадстаўлена тут як пакаранне за непаслухмянасць, парушэнне забароны, загадаў. Небяспека можа напаткаць героя ў любым месцы (пакоі з замкнёнай прасторай, кінутыя хаты і іх часткі): «В одном городе стоял большой заброшенный старый дом. В этом доме был падвал. И гаварили, што тот, кто вайдёт туда, большэ никагда аттудава не выйдёт, патаму шта этот падвал был проклятый. И вот, значит, три пацана решыли пайти в этот падвал, штобы праверить, правда эта или неправда. А эта была как раз пятница, тринацатае, в три чяса ночи. Кагда пацаны зашли в падвал, ани сразу услышали какие-та странные звуки и пачюствавали, што в падвале их кто-та акружает. И тут какая-та нечистая сила схватила этих пацанов, но не стала убивать, а решыла паиздеваца. Ана затачила пацанов в каменные статуи, каторые стояли в падвале. И дажэ сечяс, если атыскать этот дом и в три чяса ночи прилажыть руку к любой из этих трёх статуй, то можна услышать, как внутри стучит серцэ».

Значнае месца ў сучасным дзіцячым фальклоры займаюць гульнявыя пародыі на страшныя гісторыі. У такіх тэкстах суседнічаюць

страшнае і смешнае. Для гэтага жанру характэрна паступовае звужэнне вобразаў, вельмі напружанае чаканне і развязка. У большасці выпадкаў усё гэта дасягаецца за кошт выкарыстання (нагнятання) эпітэта чорны: «*Чёрнай-чёрнай ночью...// на чёрнам-чёрнам кладбище... // на чёрнам-чёрнам месте... // в чёрнай-чёрнай магии... // в чёрнам-чёрнам гробу... // лежал чёрный-чёрный...// – Эй, перестань писать чёрными чернилами!*» ці: «*Адной чёрнай-чёрнай ночью... // на одной чёрнай-чёрнай улице... // стоял чёрный-чёрный дом. // В нём была чёрная-чёрная комната, // в которой лежали... // белые тапочки!*» [\*2].

Міфалагічныя сітуацыі даволі лёгка ўгадваюцца і ў лічылках (згадаем выкарыстанне ў дзіцячых гульнях сакральна-магічнага слова «чур»). Лічылкі звязаны таксама з замовамі, традыцыйнымі гульнямі і абрадавымі цыкламі. Праўда, лічылкі перадаюць інфармацыю ў прафанізаванай, парадыйна зніжанай форме. У многіх з гэтых тэкстаў адзін радок мудрагеліста заблытаны, а другі распавядае аб простае бытавой сітуацыі, якую добра разумее дзіця: «*Эники-беники ели вареники. Пам!*»; «*Шышэл-мышэл. Тот и вышэл*» [\*3]. Некаторыя лічылкі могуць цалкам быць мудрагелістымі.

Тое, што сістэма дзіцячага фальклору адкрытая і гнуткая, абумоўлівае пранікненне ў яе вобразаў, сітуацый з мультфільмаў, кінафільмаў, тэлеперадач. Такім чынам адбываецца пераход рэалій з адной сферы культуры ў іншую. Зараз з'яўляецца шмат новых нестандартных адгадак на даўно вядомыя і зразумелыя амаль кожнаму загадкі. Да прыкладу: «*Не лает, не кусает, а в дом не пускает. Немая, парализованная сабака*»; «*Кто быстрее дайдёт да халадильника – слон или мышь? Мышь. – А почему? – Потому что на виласипеде*» [\*2]. Шмат ствараецца жартоўных загадак, у якіх няма лагічнага сэнсу, а адгадку знайсці амаль немагчыма: «*Дамашнее животное на букву «Т»*. Тарақан. – *А дамашнее животное на букву «Д»*. Два таракана»; «*Летят два папуга. Один зелёный, другой на север. Сколько будет весить килограмм железа, если у вагона атпелить гайку? Один килограмм*» [\*2]. Апошнім часам узнікаюць мноства пародый на казкі, песні, прымаўкі, афарызмы. Згадаем, да прыкладу, пародыю на знакамітую дзіцячую песню «*Ёлочка*»: «*В лесу радилась ёлочка, // На ней сидел бандит.// И ждал, когда снегурочка // Притащит динамит*» (самазапіс).

У 1970-я гады у дзіцячым рэпертуары пачалі пашырацца «садысцкія вершыкі». Кожны самастойны крок дзіцяці рэгла-

ментаваўся дарослымі, невыкананне іх забарон і прадпісанняў нібыта пагражала яму небяспёкай. А ў «садыцкіх вершыках» гэтыя небяспечныя крокі рэалізуюцца праз ланцуг фізічных знявечанняў, няшчасцяў непаслухмянага дзіцяці [1, 159]: «... в воздухе сделал он тридцать три сальта...// Долго его соскребали с асфальта» (самазапіс). Ці іншы прыклад: «Маленький мальчик кампотик варил, // Вместа лимона лимонку лажыл.// Не успел он попробовать пенки – // Долга его саскребали са стенки» [\*4]. Не зусім правільнае ўспрыманне дарослымі дзяцей, паводле «садыцкіх вершыкаў», можа трагічна заканчвацца і для саміх дарослых: «Маленький мальчик нашёл пулемёт –// Больше в деревне никто не жывёт» [\*4]. Трэба таксама адзначыць, што многім «садыцкім вершыкам» характэрна перайманне вобразаў і імёнаў з дзіцячай літаратуры, мультфільмаў, перадач. Такія «вершыкі», паводле свайго генезісу, з'яўляюцца «пераробкамі». Да прыкладу: «Куда идём мы с Пяточком?// – На мясокомбинат. //– Ты ножик взял?// – Конечно, да! // – Тогда иди сюда. // – Кви-и-и-и» (самазапіс).

Уяўленне пра функцыяніраванне сучаснага дзіцячага фальклору будзе няпоўным без уліку такога пашыранага жанру, як анекдот. Адным са значных анекдатычных цыклаў з'яўляецца цыкл пра Вовачку: «Катя гаварит Вовачке: – Давай, сходим на канцэрт Моцарта. А он ей отвечает: – Ты што! Моцарт жэ ясна написал, што этот канцэрт не для нас, а для флейты с аркестрам». Ці іншы прыклад: «– Блин, мне этот Вовачка ужэ надаел, патаму што он всегда гаварит, што унаследавал ум ат сваево атца. – Да-а-а. Наверна, у него многа братьев и сёстр, и ему пришлось с ними поделить своим умом» Аналізуючы дзіцячы фальклор у разнастайнасці яго жанраў і формаў, трэба звярнуцца і да такіх тэкстаў, як небыліцы, бязглуздыцы, нескладухі. Пры дапамозе бльганіны, перастановак ствараецца неверагоднасць сітуацый, карцін свету, прычынна-выніковыя сувязі тут парушаны. У такіх творах людзі могуць набываць якасці жывёл, а жывёлы становяцца падобныя да людзей. Так ствараецца абсурдны свет: «...А в помойке крыса родила Бориса. // А Борис кричит “Ура! // Позовите доктора!”// Доктор скачет на бутылке, // Прямо Сене по затылке» (самазапіс). Заўважым, што такая абсурдная карціна свету можа мець рэальную прычыну – трагедыю Чарнобыля: «Маленький Миша по лесу гулял, // Хоботом яблоки с веток срывал, // Левым копытом в лужу залез. // Тихо качался Чернобыльский лес» (самазапіс).

Аналіз жанравых і формавых адметнасцей сістэмы дзіцячага фальклору паказаў, па-першае, што дзіцячы фальклор – гэта адкрытая, дынамічная і ўспрымальная да зрухаў сістэма, здатная да самарэгуляцыі і самаарганізацыі пад уздзеяннем знешніх фактараў, а па-другое, такая сістэма з’яўляецца выбіральной. Яна ўключае адны з’явы і ў той жа час адмаўляе іншыя. Дзеці самасцвярджаюцца ў фальклоры, нярэдка проціпастаўляюць сябе свету дарослых і адначасова засвойваюць традыцыйныя каштоўнасці, канечне, прыстасаваўшы іх да свайго ўспрымання. Распрацоўка кола пытанняў, звязаных з гэтым відам дзіцячай творчасці, патрабуе ад даследчыкаў усё больш намаганняў і ведаў у розных галінах гуманітарных навук.

### Спіс інфармантаў

- \*1. Запісана ад Губенка Д. У., 2000 г. н., в. Кавярдыкі Брэсцкага раёна.
- \*2. Запісана ад Зданевіча М. В., 1996 г. н., г. Брэст.
- \*3. Запісана ад Піпчык М. Л.; 2000 г. н., в. Кавярдыкі Брэсцкага раёна.
- \*4. Запісана ад Шарко М. Ю., 1994 г. н., в. Кавярдыкі Брэсцкага раёна.

### Літаратура

1. *Швед І. А.* Традыцыйнае і новае ў дзіцячым фальклоры: на матэрыялах Берасцейшчыны // Літаратура для дзяцей і юнацтва ў кантэксце сучасных адукацыйных і выхаваўчых праблем: матэрыялы рэспубліканскай навуковай канферэнцыі (Брэст, 13–14 сакавіка 2009 г.). Брэст, 2009.